

عُمْدَةُ السَّالِكِ وَعُدَّةُ النَّاسِكِ

تأليف:

شهاب الدين ابوالعباس أحمد بن النقيب المصري

وفات:

سال ٧٦٩ هجری قمری

ترجمه، تحقیق، تفریح أحادیث و بیان دلائل:

سید مسلم تفت دار

مدرسه امیریہ

جزیره قشم – گیاهدان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بَابُ الْوُضُوءِ

فُرُوضُهُ سِتَّةٌ: النَّيَّةُ عِنْدَ غَسْلِ الْوَجْهِ وَغَسْلُ الْوَجْهِ وَغَسْلُ الْيَدَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ وَمَسْحُ الْقَلِيلِ مِنَ الرَّأْسِ وَغَسْلُ الرَّجْلَيْنِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ^۳ وَالتَّرْتِيبُ عَلَى مَا ذَكَرْنَاهُ^۴

۱. قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ. بخاری ۱، مسلم ۱۹۰۷
قطعاً اعمال به نیت بستگی دارد.

۲. نیت هنگام شستن صورت واجب است اما برای اینکه سنت‌های شستن دو کف دست و آب به دهان کشیدن و آب به بینی زدن حاصل شود باید در ابتدا نیت کرده شود.

۳. الله عزوجل می‌فرماید: إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى

الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ. المائدة ۶

هرگاه به نماز برخاستید پس صورت‌هایتان و دست‌هایتان را به همراه آرنج بشوید و سرتان را مسح نمایید و پاهایتان را تا قوزک (بشوید).

۴. امام نووی در المجموع می‌نویسد: دلیل بر ترتیب، احادیث صحیح و مشهور بسیاری است که اصحاب در مورد صفت وضوی رسول الله صلی الله علیه و سلم در مواطن مختلف نقل نموده‌اند، با وجودی که راویان، مختلف و مواطن متعدد است و در بعضی موارد وضو یک بار یک بار، دو بار دو بار و سه بار سه بار روایت شده اما در همه این روایات ترتیب وجود دارد و خلاف این دیده نشده است و اگر ترک ترتیب جایز بود برای بیان جواز در بعضی از احوال، ترتیب را ترک می‌نمودند همان‌گونه که تکرار در وضو را در بعضی مواقع ترک نمودند.

همچنین در آیه وضو، مسح سر بین شستن دست و شستن پا آورده شد، یعنی ممسوحات بین مغسولات قرار گرفت. و عرب عادت دارند اگر بخواهند اشیاء متجانس و غیر متجانس را

فرضهای وضو شش است: نیت هنگام شستن صورت، و شستن صورت، و شستن دو دست همراه دو آرنج، و مسح کمی از سر، و شستن دو پا همراه دو قوزک، و ترتیب بر آنچه بیان کردیم آن را.

وَسُنُّهُ مَا عَدَا ذَلِكَ^۵.

و سنت‌های وضوء غیر از این‌هاست.

فَيَنْوِي الْمُتَوَضِّئُ رَفْعَ الْحَدِيثِ، أَوْ الظَّهَارَةَ لِلصَّلَاةِ^۶، أَوْ لِأَمْرٍ لَا يُسْتَبَاحُ إِلَّا بِالظَّهَارَةِ، كَمَسِّ الْمُصْحَفِ أَوْ غَيْرِهِ^۷، إِلَّا الْمُسْتَحَاضَةَ، وَمَنْ بِهِ سَلَسُ الْبَوْلِ، وَمُتَمِّمًا، فَيَنْوِي اسْتِبَاحَةَ فَرَضِ الصَّلَاةِ^۸.

بیان کنند، متجانسات را به ترتیب کنار هم آورده سپس غیر متجانسات را به آن عطف می‌نمایند و با این قاعده مخالفت نمی‌کنند مگر هرگاه فایده‌ای در آن نهفته باشد. پس در این آیه اگر فایده ترتیب نمی‌بود نظایر از یکدیگر قطع نمی‌شد. والله أعلم.

^۵ . زیرا رسول الله صلی الله علیه و سلم به اعرابی که نمی‌توانست نماز را بطور صحیح ادا

کند، فرمود: فَتَوَضَّأُ كَمَا أَمَرَكَ اللَّهُ. صحیح. ابوداود ۸۶۱

وضو بگیر همان‌گونه که الله عزوجل به تو امر کرده است. و در قرآن به بقیه اشاره نشده

پس دلیل می‌دهد که سنت هستند.

^۶ . می‌گوید: نَوَيْتُ رَفْعَ الْحَدِيثِ يَا نَوَيْتُ الظَّهَارَةَ لِلصَّلَاةِ.

^۷ . یا نیت عام می‌آورد: نَوَيْتُ الظَّهَارَةَ لِأَمْرٍ لَا يُسْتَبَاحُ إِلَّا بِالظَّهَارَةِ یا نیت خاص

می‌آورد: نَوَيْتُ الظَّهَارَةَ لِمَسِّ الْمُصْحَفِ یا نَوَيْتُ الظَّهَارَةَ لِسُجُودِ التَّلَاوَةِ.

اگر به چیزی نیت آورد که وضو برای آن سنت است مانند قرائت قرآن و خواندن حدیث، کفایت او نمی‌کند زیرا این امور بدون وضو مباح هستند و قصد او رفع حدیث نیست. اما اگر برای امور یاد شده نیت معتبر آورد مانند نیت رفع حدیث، وضوی او کفایت است. در المنهاج

چنین آمده: أَوْ مَا يُنْدَبُ لَهُ وَضُوءٌ كَقِرَاءَةِ فَلَا فِي الْأَصَحِّ.

^۸ . زن مستحاضه و کسی که ریزش ادرار دارد نیت رفع حدیث نمی‌آورند زیرا این دو

شخص از ابتدای وضو گرفتن تا به پایان رسیدن نماز، قطراتی خون و ادرار از آنان می‌چکد پس همیشه بی‌وضو هستند به همین سبب است که برای آنان نیت برطرف کردن بی‌وضویی

معنایی ندارد بلکه نیت می‌کند که نماز را بر خود مباح می‌گرداند.

پس شخص وضوگیرنده، نیت رفع بی وضوئی می آورد، یا (نیت) طهارت برای نماز (می آورد)، یا به امری (نیت می آورد) که مباح نمی شود مگر بوسیله طهارت، مانند دست گرفتن به قرآن یا غیر آن، مگر زن مستحاضه و کسی که ریزش ادرار دارد، و تیمم کننده، پس (این سه شخص) نیت مباح گردانیدن فرض نماز می آورند.

وَشَرْطُهُ النَّيَّةُ بِالْقَلْبِ، وَأَنْ تَقْتَرِنَ بِغَسْلِ أَوَّلِ جُزْءٍ مِنَ الْوَجْهِ. وَيُنْدَبُ أَنْ يَتَلَفَّظَ بِهَا؛ وَأَنْ تَكُونَ مِنْ أَوَّلِ الْوُضُوءِ، وَيَجِبُ اسْتِصْحَابُهَا إِلَى غَسْلِ أَوَّلِ الْوَجْهِ، فَإِنْ اقْتَصَرَ عَلَى النَّيَّةِ عِنْدَ غَسْلِ الْوَجْهِ كَفَى، لَكِنْ لَا يُثَابُ عَلَى مَا قَبْلَهُ مِنْ مَضْمَضَةٍ وَاسْتِنْشَاقٍ وَغَسْلِ كَفٍّ؛

و شرط آن: نیت کردن به قلب است، و آنکه نیت با شستن اولین جزء از صورت همراه باشد. و سنت می شود آنکه به نیت تلفظ بزند، و (سنت می شود) آنکه نیت از اول وضو باشد. و همراه کردن نیت با شستن اول صورت واجب می شود، پس اگر هنگام شستن صورت به نیت اکتفا کرد، کفایت می کند اما قبل از آن از آب به دهان کشیدن و آب به بینی بالا بردن و شستن کف دست، اجر داده نمی شود.

وَيُنْدَبُ أَنْ يُسَمِّيَ اللَّهَ تَعَالَى.^۹

^۹ . تلفظ زدن به نیت در عباداتی مانند وضو، نماز، روزه و غیره از تلفظ زدن رسول الله صلی الله علیه و سلم به حج و عمره قیاس گرفته شده است، انس بن مالک شنید که رسول الله صلی الله علیه و سلم این گونه به نیت تلفظ زد: لَبَّيْكَ عُمْرَةً وَحَجًّا، لَبَّيْكَ عُمْرَةً وَحَجًّا. مسلم ۱۲۵۱.

همچنین در حدیثی دیگر آمده که رسول الله صلی الله علیه و سلم از ابوموسی اشعری سوال گرفت که چگونه نیت احرام آورده ای؟ ابوموسی گفت: لَبَّيْكَ يَا هَلَالٍ كَاهِلَالِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، رسول الله صلی الله علیه و سلم به او فرمود: أحسنت. بخاری ۱۷۲۴

^{۱۰} . عَنْ أَنَسٍ قَالَ: طَلَبَ بَعْضُ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَضُوءًا. فَقَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ مَعَ أَحَدٍ مِنْكُمْ مَاءٌ؟» فَوَضَعَ يَدَهُ فِي الْمَاءِ وَيَقُولُ: «تَوَضَّؤُوا بِسْمِ اللَّهِ». إسناده جيد، نسائي ۷۸

انس بن مالک می گوید: بعضی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و سلم برای وضو درخواست آب نمودند. رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: آیا همراه کسی آب وجود دارد؟ سپس دست مبارک خویش را در آب قرار داد و فرمود: با نام خدا وضو بگیرید.

و سنت می شود آنکه نام خداوند متعال ببرد (در اول وضو بسم الله الرحمن الرحيم بگوید).
وَأَنْ يَغْسِلَ كَفَّيْهِ ثَلَاثًا، فَإِنْ تَرَكَ التَّسْمِيَةَ عَمْدًا أَوْ سَهْوًا أَتَىٰ بِهَا فِي أَثْنَائِهِ. ۱۰ فَإِنْ شَكَ فِي نَجَاسَةِ يَدِهِ كُرِهَ عَمْسُهَا فِي دُونِ الْقُلْتَيْنِ قَبْلَ غَسْلِهَا ثَلَاثًا، ۱۱
 و آنکه دو کف دستش را سه بار بشوید. پس اگر بسم الله را به عمد یا به فراموشی ترک گفت آن را در اثنای وضو انجام می دهد.
 اگر در نجاست دستش شک کرد فرو بردن آن در آب کم تر از دو قله، قبل از شستن آن سه بار، مکروه است.

۱۱ . عَنْ يَحْيَىٰ بْنِ عُمَارَةَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَاصِمِ الْأَنْصَارِيِّ، - وَكَانَتْ لَهُ صُحْبَةٌ - قَالَ: قِيلَ لَهُ: تَوَضَّأْنَا لَنَا وَضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَدَعَا بِإِنَاءٍ فَأَكْفَأَ مِنْهَا عَلَىٰ يَدَيْهِ فَعَسَلَهُمَا ثَلَاثًا. مسلم ۲۳۵

به صحابی جلیل القدر عبدالله بن زید گفته شد: وضوی رسول الله صلی الله علیه و سلم را به ما نشان بده. عبدالله ظرفی را طلب نمود و آب آن ظرف را بر دستانش ریخت و آن دو را سه بار شست.

۱۲ . امام نووی در المجموع می نویسد: در اثنای وضو بِسْمِ اللَّهِ أَوَّلُهُ وَآخِرُهُ بگوید، قیاس از این حدیث: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ فَلْيَذْكُرِ اسْمَ اللَّهِ تَعَالَى، فَإِنْ نَسِيَ أَنْ يَذْكُرَ اسْمَ اللَّهِ تَعَالَى فِي أَوَّلِهِ فَلْيَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ أَوَّلُهُ وَآخِرُهُ. صحیح. ابوداود ۳۷۶۷

هرگاه یکی از شما اراده کرد غذا بخورد پس بسم الله بگوید. اگر در اول غذا بسم الله را فراموش کرد پس بگوید: بِسْمِ اللَّهِ أَوَّلُهُ وَآخِرُهُ.

المغنی: اما اگر وضو به پایان رسید بسم الله سنت نمی شود زیرا محل آن فوت شده است.
 ۱۳ . قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا اسْتَيْقَظَ أَحَدُكُمْ مِنْ نَوْمِهِ، فَلَا يَغْمِسُ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ حَتَّىٰ يَغْسِلَهَا ثَلَاثًا، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي أَيْنَ بَاتَتْ يَدُهُ. مسلم ۲۷۸

هرگاه یکی از شما از خواب برخاست پس دستش را در ظرف آب فرو نبرد تا اینکه سه بار آن را بشوید زیرا نمی داند که شب، دستش کجا بوده است.

ثُمَّ يَسْتَاكُ^{١٤} وَيَتَمَضَّمُ وَيَسْتَنْشِقُ ثَلَاثًا بِثَلَاثِ غَرَافٍ، فَيَتَمَضَّمُ مِنْ غَرَفَةٍ ثُمَّ يَسْتَنْشِقُ ثُمَّ يَتَمَضَّمُ مِنْ أُخْرَى ثُمَّ يَسْتَنْشِقُ ثُمَّ يَتَمَضَّمُ مِنَ الثَّالِثَةِ ثُمَّ يَسْتَنْشِقُ^{١٥} وَيُبَالِغُ فِيهِمَا إِلَّا أَنْ يَكُونَ صَائِمًا فَيَرْفُقُ^{١٦}.

سپس مسواک می‌زند. و سه بار با سه کف دست، مضمضه و استنشاق می‌کند. پس از یک کف دست، مضمضه می‌کند سپس استنشاق می‌کند، سپس بار دیگر مضمضه می‌کند سپس استنشاق می‌کند سپس از بار سوم مضمضه می‌کند سپس استنشاق می‌کند و در مضمضه و استنشاق مبالغه می‌کند مگر آنکه روزه‌دار باشد پس با آرامی و ملایمت (مضمضه و استنشاق) می‌کند.

ثُمَّ يَغْسِلُ وَجْهَهُ ثَلَاثًا^{١٧} وَهُوَ مَا بَيْنَ مَنَابِتِ شَعْرِ الرَّأْسِ فِي الْعَادَةِ إِلَى الذَّقَنِ طَوَّلًا وَمِنَ الْأُذُنِ إِلَى الْأُذُنِ عَرْضًا. فَمِنْهُ مَوْضِعُ الْغَمِّ، وَهُوَ مَا تَحْتَ الشَّعْرِ الَّذِي عَمَّ الْجُبْهَةَ^{١٨} أَوْ بَعْضَهَا^{١٩}

^{١٤} . قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي، لَأَمَرْتُهُمْ بِالسَّوَاكِ

مَعَ الْوُضُوءِ. إسناده صحيح على شرط الشيخين. مسند احمد ٧٤١٢

اگر بر امت من دشوار نمی‌شد به مسواک زدن همراه وضو امر می‌نمودم.

^{١٥} . عبدالله بن زید در مورد صفت وضوی رسول الله صلی الله علیه و سلم می‌گوید: ثُمَّ

أَدْخَلَ يَدَهُ فَاسْتَخْرَجَهَا فَمَضَّمُصَّ، وَاسْتَنْشَقَ مِنْ كَفِّ وَاحِدَةٍ فَفَعَلَ ذَلِكَ ثَلَاثًا. مسلم

٢٣٥

سپس دست خویش را داخل ظرف نمود و آب از آن خارج کرد پس از یک کف دست،

مضمضه و استنشاق نمود و آن را سه بار انجام داد.

^{١٦} . قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَسْبِغِ الْوُضُوءَ، وَبَالِغٍ فِي الْإِسْتِنْشَاقِ، إِلَّا أَنْ

تَكُونَ صَائِمًا. صحيح. ابن ماجه ٤٠٧

خوب وضو بگیر و در استنشاق مبالغه کن مگر اینکه روزه‌دار باشی.

^{١٧} . عبدالله بن زید در مورد صفت وضوی رسول الله صلی الله علیه و سلم می‌گوید: ثُمَّ

غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا. بخاری ١٩٧

سپس صورت خویش را سه بار شست.

سپس صورتش را سه بار می‌شوید، و آن (یعنی حد صورت) آنچه بین روئیدن موی سر عادتاً تا چانه از جهت طول، و از گوش تا گوش دیگر از جهت عرض است. پس مکانِ غَمَم از صورت است و مکانِ غَمَم: آنچه زیر موهایی است که تمامی پیشانی یا قسمتی از آن را پوشانده است.

وَيَجِبُ غَسْلُ شُعُورِ الْوَجْهِ كُلِّهَا ظَاهِرِهَا وَبَاطِنِهَا، وَالْبَشْرَةَ تَحْتَهَا خَفِيَةً كَانَتْ أَوْ كَثِيْفَةً، كَالْحَاجِبِ وَالشَّارِبِ وَ الْعَنْقَقَةِ وَالْعِدَارِ وَالْهُدْبِ وَشَعْرِ الْخَدِّ، إِلَّا اللَّحْيَةَ وَالْعَارِضَيْنِ فَإِنَّهُ يَجِبُ غَسْلُ ظَاهِرِهِمَا وَبَاطِنِهِمَا وَالْبَشْرَةَ تَحْتَهُمَا عِنْدَ الْحَقِّقَةِ، وَظَاهِرِهِمَا فَقَطْ عِنْدَ الْكَثَافَةِ،

^{۱۸} . در أنوار المسالك با تأکید آمده: «الْجِبْهَةَ كُلَّهَا»، اما در نسخ خطی و چاپ‌های دیگر بدون تأکید است.

^{۱۹} . زیرا وجه از مواجهه گرفته شده و در قسمت فوقانی بدن، مواجهه با این قسمت‌ها از ناحیه صورت حاصل می‌شود و بقیه، سر و گردن را تشکیل می‌دهند که در عرف، معلوم و شناخته شده است.

^{۲۰} . به دلیل آیه ۶ سوره مائده که امر به شستن صورت نمود و موارد یاد شده جزء صورت هستند پس شستن آن‌ها واجب است.

ریش خفیف به ریشی گفته می‌شود که هنگام مواجهه، پوست صورت نمایان شود اما اگر پوست صورت دیده نشود ریش غلیظ محسوب می‌شود.

^{۲۱} . در بعضی از چاپ‌ها «فَظَاهِرِهِمَا» آمده، اما در نسخ خطی و بیش‌تر مطبوعات با واو آمده است.

^{۲۲} . واجب نیست به درون ریش غلیظ آب برسانیم و پوست را خیس کنیم دلیل آن حدیث

ابن عباس است که صفت وضوی رسول الله صلی الله علیه و سلم را به مردم آموزش داد: فَمَّ

عَرَفَ عَرَفَةً فَغَسَلَ وَجْهَهُ. حسن صحیح. نسائی ۱۰۲

سپس یک کف دست، آب برداشت و صورت خویش را شست. ما می‌دانیم که رسول الله صلی الله علیه و سلم ریش غلیظ داشتند و مسلم است که با یک کف دست، آب به داخل ریش نفوذ نمی‌کند و آب، پوست صورت را عام نمی‌کند.

همچنین مواجهه با ظاهر ریش غلیظ حاصل می‌شود پس فقط ظاهر ریش شسته می‌شود.

و موهای صورت به تمامی آن، ظاهر آن و داخل آن، و پوست زیر آن، (آن موها) خفیف یا غلیظ باشد، مانند ابرو، سبیل، موی زیر لب، موهای برابر دو گوش، مژگان و موی رخسار، شستن (تمام موارد ذکر شده) واجب می‌شود مگر ریش و دو عرض^{۲۳} آن پس همانا شستن ظاهر آن دو و داخل آن دو و پوست زیر آن دو هنگام خفیف بودن واجب می‌شود، و ظاهر آن دو فقط هنگام غلیظ بودن (واجب می‌شود).

لَكِنْ يُنْدَبُ التَّخْلِيلُ حِينَئِذٍ^{۲۴} وَيَجِبُ إِفَاضَةُ^{۲۵} الْمَاءِ عَلَى ظَاهِرِ النَّازِلِ مِنَ اللَّحْيَةِ عَنِ الدَّقْنِ. وَيَجِبُ غَسْلُ جُزْءٍ مِنَ الرَّأْسِ وَسَائِرِ مَا يُحِيطُ بِالْوَجْهِ لِيَتَحَقَّقَ كَمَالُهُ^{۲۶}.

اما در این هنگام (یعنی هنگام غلیظ بودن ریش) خلال کردن، سنت می‌شود. و ریختن آب بر ظاهر پایین آمده از ریش از (قسمت) چانه واجب می‌شود. و شستن قسمتی از سر و سایر آنچه به صورت احاطه می‌کند، واجب می‌شود تا اینکه کمال شستن صورت، محقق شود.

وَسَنَّ أَنْ يُخَلَّلَ لِحْيَتُهُ^{۲۷} مِنْ أَسْفَلِهَا بِمَاءٍ جَدِيدٍ^{۲۸}.

^{۲۳} . دو عرض ریش: به موهایی گفته می‌شود که برابر با نرمه گوش تا قبل از چانه می‌رویند.

^{۲۴} . عَنْ عَمَّارٍ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُخَلَّلُ لِحْيَتَهُ. صحیح. ابن ماجه ۴۲۹

عمار بن یاسر می‌گوید: دیدم رسول الله صلی الله علیه و سلم ریش خویش را خلال می‌کرد.

^{۲۵} . در مورد تعبیر به «افاضه»، در المجموع آمده: امام رافعی می‌گوید: لفظ «افاضه» در اصطلاح متقدمین هرگاه در مو بکار برده شد به جاری کردن آب به ظاهر گفته می‌شود و لفظ «غسل» به جاری کردن آب به ظاهر و باطن اطلاق می‌شود.

^{۲۶} . به دلیل: مَا لَا يَتَمُّ الْوَاجِبُ إِلَّا بِهِ فَهُوَ وَاجِبٌ.

^{۲۷} . در بعضی از چاپ‌ها «اللَّحْيَةُ» آمده، اما در نسخ خطی و بیش‌تر مطبوعات با آنچه ثبت کردیم.

^{۲۸} . عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا تَوَضَّأَ، أَخَذَ كَفًّا مِنْ مَاءٍ فَأَدْخَلَهُ تَحْتَ حَنَكِهِ فَخَلَّلَ بِهِ لِحْيَتَهُ. صحیح. ابوداود ۱۴۵

رسول الله صلى الله عليه و سلم هرگاه وضو می‌گرفت یک کف دست از آب را برمی‌داشت و زیر چانه خویش داخل می‌کرد و با آن ریش خویش را خلال می‌کرد.